

Format de citation

Wernisch, Martin: Rezension über: Thomas Kaufmann, Luthers Juden, Stuttgart: Reclam, 2014, in: Český časopis historický, 2021, 4, S. 857-862, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/636d9aa41da148e2b47885e751d50b83>

český
časopis
historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées.
Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

v analogii k „domorodcům“ digitálním, vyrůstajícím v našem věku (srovnej s. 15; již na s. 7n. srovnává Kaufmann raně novověkou „typografickou revoluci“ se současnými převratnými proměnami komunikačních prostředků), kteří nemusejíce tolik opisovat jako jejich předchůdci, měli více prostoru k sepisování vlastních textů.

Programový důraz na souhru reformačních autorů s onou částí recipientů, kteří se na tvorbě textů aktivně podíleli i jako šířitelé, ovšem ve druhé části knihy vede k přenesení ústřední pozornost také k nakladatelům, typografům i dalším podílníkům na chodu přeměny myšlenky v materialisované, masově obíhající, ale stále ještě v původním znění ověřitelné sdělení. Že při tom na sebe brali i rizika a nebezpečí netoliko čistě podnikatelská, ukazuje v neposlední řadě příklad pocestných knihkupců. Přední pozornost je tu ale přece jen věnována tiskařům a kreativním způsobům, jimiž na transformaci knižního trhu pracovali; též v kontextu působení rodinných firem i jejich místa v městských obcích.

A konečně třetí část doplňuje zřetel k aktérům také bližším přihlédnutím k ostatním veličinám ohlášeným podtitulem spisu, při průzkumu jednotlivých tiskových žánrů a „forem akademického diskursu“, oproti předreformační době změněných či vůbec teprve nově nastoupivších. Nejsou tu pochopitelně představeny všechny, které by mohly přicházet do úvahy, ale vybrané a exemplární – nicméně i tak širě záběru naplňuje záměr překonat fixaci nezanedbatelné části bádání na letáky, resp. jejich privilegování, jež po nějakou dobu bylo možné pozorovat. Úhrnem autor osobně prozkoumal zhruba tisícovku tisků (samotné rejstříky naplnily téměř sedmdesát stran knihy), a tomu odpovídá i hustota čerstvých zjištění. Zkrátka, i „Střed reformace“ se řadí k masivním důkazům vůdčí role Thomase Kaufmanna v současné historiografii reformace.

Luther a židé

Thomas KAUFMANN

Luthers Juden

Stuttgart, Philipp Reclam jun. ³2014, 208 s., ISBN 978-3-15-010998-4.

Poslední z Kaufmannových textů, u něhož se zastavíme, má pro změnu výrazně menší rozměry a do značné míry nese ráz popularisujícího shrnutí – ovšem i v tomto případě nejen cizího, ale takého vlastního usilovného bádání, dokumentovaného předcházejícími pracemi, a navíc vztaženého k thematickému poli, jež v souvislosti

s jubilejní dekádou nemůže být opomenuto. Z dílčích otázek, spojených s reformací minulostí a specificky opět s Lutherem jako její hlavní postavou, vzbuzovalo zájem publika jako málokteré jiné. Tato intensita byla specifická právě pro počátek 21. století, neboť dříve ono thema stávalo stranou.

Přecházeno bývalo nejen jako podružné, ale také pro svou ožehavost. Jde totiž o jedno z reformátorových slabých, ba rovnou nejproblematictějších míst: jeho vztah k židům. Byl to vztah proměnlivý, ale postupně stále více napjatý a vyústivší do vyslovené averse, naneštěstí veřejně vyjádřené silnými výrazy. Ty ani ve své době nevyznívaly docela „všedně“ – a tím pohoršlivěji ovšem působí v době, jež se na postoje vůči menšinám obecně stala nejen citlivou, ale namnoze dokonce precitlivělou. Speciálně na vycházení se židy není možno hledět, jako by nebylo otráasající zkušenosti s průmyslovou genocidou, jež se proti nadání mohla uskutečnit uprostřed 20. století v jádru Evropy (a právě v jejím německém jádru).

Toto poučení z katastrofy a stín viny předznamenávaly retrospektivní uvažování o pohledech na židovství pochopitelně po celou dobu po druhé světové válce a byly přítomny i v lutherovském bádání, nicméně převážně jen na jeho okraji. Církevní historici i jiní specialisté nevraživost starého Luthera vůči židům nezamtlčovali, ale také ji po pravidle nerozebírali do šíře. Pojednávali ji většinou krátce, stydlivě. Byli rádi, že ji lze poměrně snadno oddělit od stále validního jádra poselství, ze kterého lze vyvodit i docela jiné postoje. Ba střežili se na problém příliš upozorňovat ty, kteří by si rádi vzali reformátora za svědka svého vlastního, moderního antisemitismu – jak to již před nimi učinili nacisté.

Mezitím „tabu“ padlo a naši současníci se o thema začali zajímat do té míry, že v souvislosti s jubileem po dlouhé době vyšla dokonce i souborná vydání Lutherových protižidovských textů, včetně „překladů“ do současného jazyka. Ty přesunem do jiného kulturního kontextu činí Lutherovo drsné výrazivo ještě odpudivější, než bylo původně. A okamžitě se prokázalo, že hrozba nahánění vody na mlýn extremistů je reálná, přičemž se navzájem posilují i extrémní v některých ohledech protikladné. Nesoriosní, k laciné difamací reformátora (a „důkazu, že není co slavit“) určená série z nakladatelství *Alibri* v Aschaffenburgu (pod titulem „*Judenfeindliche Schriften*“) vzešla z kruhů organisovaných atheistů, kteří se jako „sekulární humanisté“ řadí spíše na politickou levič, antisemitsky zaměřeným přívržencům ultrapravice však stačí pouze obrátit hodnotící znaménka.

Historikům lze vedle standardní kritické edice Lutherova díla doporučit jediné protiváhu jmenovaného počínu, taktéž trojdílnou řadu, připravenou Matthiasem

Morgensternem pro wiesbadenskou *Berlin University Press*.³ Což je sice poněkud klamavý název, texty do svazků pojaté byly též, byť mírněji, jazykově upraveny pro čtenáře neškolené v raně novověké němčině, a editor v sobě také netají nikterak chladně pozorujícího, nýbrž osobně iritovaného a angažovaného kritika. Přesto se však vynasnažil zpřístupňované spisy komentovat i s odbornou věcností, která je tím přínosnější, že Morgenstern, který působí jako profesor religionistiky na universitě v Tübingen, je svou kvalifikací vlastně judaista (mj. překladatel Talmudu) – a je proto nad jiné schopen identifikovat, s jakými židovskými prameny a tradicemi se Luther přímo či zprostředkovaně zaobíral a vyrovnával.

Morgensternova specialisace ovšem naznačuje jak jeho zvláštní možnosti, tak zároveň i jejich meze. Úplný a vyvážený obraz Lutherova vztahování k židům je třeba hledat ještě u jiných rádců. Poznání, že čas k jeho vykreslení, bez zastavování před nepříjemnými otázkami a apologetických kliček, nicméně i bez podbíživých anachronismů, skutečně dozrál, se vystavil nejeden z církevních historiků, takže dnes již je k dispozici několik kompetentních a solidních pokusů je podat (a ještě více dílčích příspěvků).

Za resumé současného stavu vědomostí, jež na přehledné ploše nabízí relativně nejvíc, smí platit knížka o „Lutherových židech“, již předchozí badatelské úsilí shrnul v roce 2014 pro širší publikum právě Kaufmann. Její hodnotu potvrdila nejen opakovaná vydání německého originálu, ale též překlady do italštiny, francouzštiny (ve švýcarské Ženevě) a v neposlední řadě do angličtiny (v Oxfordu) – třebaže zejména v tomto jazyce (ačkoli do jisté míry i v ostatních jmenovaných) existují také jiné, příbuzné publikace hodné pozornosti.

Kaufmannův sumář se mezi nimi prosazuje souběhem dvojího nevšedního zdaru. V ohledu více formálním jej dosáhl při skloubení protichůdných snah o kompletnost i přehlednost. Výsledkem je text koncisní, a přesto čtivý a plastický. Nezavádí čtenáře do všech jednotlivostí a veškerého existujícího materiálu, avšak opírá se o něj v maximálním rozsahu, nikoli jen o dílčí sondy. Není ani jen zkráceným opakováním toho, co již autor napsal jinde, ale představuje novou synthesisu. Zdařilou přitom i ze zřetele již vysloveně kvalitativního: jako dosud stěží kdo či při přinejmenším málokdo jiný se Kaufmann přiblížil naplnění ideálu nahlédnout

3 Martin LUTHER (upravil a okomentoval Matthias MORGENSTERN), *Von den Juden und ihren Lügen*, 2016, ⁴2017; *Martin Luther und die Kabbala. Vom Schem Hamephorasch und vom Geschlecht Christi*, Wiesbaden 2017; *Dass Jesus Christus ein geborener Jude sei und andere Judenschriften*, Wiesbaden 2019.

zvolený předmět v jeho komplexnosti, jež znemožňuje jednoduché soudy, a to jak v Lutherův prospěch, tak i naopak.

Přikrašlování se tu nekoná žádné, autor je spíše přísný, než aby slevoval. Ale stejně tak se staví proti zjednodušování (v neposlední řadě pojmovému) a rozsudkům nad minulostí z pohodlně neporozumivého odstupu. Chtěje se vyhnout anachronismům, volí cestu důsledné historisace, a proto usiluje o co nejpřesnější zasazení doložených i hypotetických setkání i střetů a jednotlivých Lutherových projevů do kontextu – dobové situace, osobního vývoje, zaměření písemných projevů na určité adresáty atd. Zároveň však drží na paměti, že reformátorova sláva a trvající význam umožňovaly jeho postoje a projevy vždy novu aktualizovat i v dlouhých dějinách působení a recepcí (jimž je věnována samostatná kapitola) a že problém, co svou autoritou vlastně zastiťuje, do jisté míry zůstává akutní i dnes. V té souvislosti Kaufmann palčivě vnímá rizika používání Lutherovy postavy jako personifikujícího emblému, který byl i při nejnovějších oslavách nasazen v míře, jež se mu nejeví právě prozřetelná.

Ambivalentnost reformátorova dědictví nutí rozlišovat, avšak řešením nemůže být vybírat si v něm libovolně, co se komu hodí (jak tomu až příliš často bývalo v uplynulých staletích). Ať již jde o pozitivní nebo negativní vyjádření, ve vztahu k židům na svou dobu mimořádně intenzivní v obou směrech (takže byl později brán za rozhodčího svědka postojů fatálně rozpjatých od velkorysé tolerance po nelítostné zavrhování), z nichž ovšem druhá postupem času převládla (a v tomto smyslu poskytovala „silnější argument“).

S ohlédnutím k počátkům Kaufmann formuluje, že Lutherova zvláštnost „spočívala v tom, že svá dobová předznamenání (*Vorprägungen*) jednu dobu v rámci zápasu proti papeženství odložil stranou, problematisoval je, ba zkusmo i relativisoval. Avšak mentalita nakonec projevila větší sílu, poznenáhlu o sobě dávala vědět stále nepokrytěji a ovládla ho“ (139). Z perspektivy vyústění osobního příběhu „avšak zvláštnost Lutherova postoje oproti jeho současníkům spočívala v nesmírné ostrosti jeho polemiky a v tom, že v politice vůči židům prodělal dramatickou změnu posice“ (s. 171).

Propletenec motivů, který s sebou tento intenzivní, svou základní povahou vnitřní, ale před očima veřejnosti se odehrávající zápas nese, nedovoluje ani tak čisté pojmové oddělení antijudaismu od antisemitismu, jak by si obvykle přáli evangeličtí vykladači (ale i ne jeden z židovských, jak Kaufmann připomíná). Jakkoliv je jisté, že u Lutheru nemůže být řeč o moderním antisemitismu (také se u něho vůbec nevyskytuje představa fyzického „vyhlazování“, na rozdíl od některých jiných forem persekuce), naopak ho zmíněný regres v osobním vývoji silně navrací

ke středověkým východiskům, Kaufmann považuje za přiměřené formulovat: „Luther vycházel z předmoderního antisemitismu, přijal jej za svůj a přispěl k jeho šíření“ (s. 10).

A tento postoj nelze jednoduše odříznout jako bezvýznamný přílepek ani od Lutherovy teologie. Nezůstal pouhou reformátorovou emocí, jakkoliv je tato dimenze důležitá a do značné míry základní. Jakožto takovou ji lze pojmenovat jako xenofobii v původním slova smyslu, tedy obavu a strach z cizího, kdy na sebe právě židé obrátili pozornost jako poblíž se vyskytující příklad tohoto cizího. Přitom ovšem jen relativně poblíž, neboť nelze přehlédnout, že reálných setkání reformátora se židy se mnoho neodehrálo; v podstatě ani literárních, natož pak osobních, i když mohla mít, jsouce úhrnem nepříliš šťastné, ba rovnou neblahé povahy, o to větší vliv.

Kaufmann pro svou knihu zcela vědomě zvolil právě dvojznačný titul „Lutherových židů“, neboť je nutné vzít do úvahy, že jejím hlavním předmětem je opravdu obraz židů v reformátorově mysli. Do značné míry se s nimi vyrovnával v podobě představy, pomyslu, ba fantasmatu; Kaufmann výslovně mluví o „fantomu“ (s. 16). Právě jako takové „symbolické typy“ však byli židovští oponenti integrováni i do soustavy Lutherovy bohoslovné reflexe, jako jedna z negativní folií jeho vlastních afirmací a jedna z podob ohrožení evangelické zvěsti v narůstající apokalyptické tísní krátkého se času, v němž reformátor mohl naplňovat své poslání (k dalším patří i nebezpečí osmanské, jež zmiňme alespoň v této závorce, protože také Lutherovu vztahu k Turkům a muslimům je dnes věnována narůstající pozornost a Kaufmann se jím též obírá, i v nyní pojednávané knize alespoň na pozadí). Rovina úvah o nosném či scestném výkladu Bible pro Luthera byla podstatnější než snahy o obracení nebo stíhání konkrétních židů, i když v obojích se částečně obrazily u jeho přívrženců.

Právě z reflexí o reformátorově teologii tedy nemohou být jeho invectivy proti judaismu bez dalšího vynechány. Přesto však naštěstí mohou být překonány jejími vůdčími principy. Jak připomíná „Závěr“ knihy, nadepsaný „Omylný člověk“ (s. 171–179), Luther nebyl schopen pouze zničující polemiky vůči druhým, ale také odstoupení od sebe samotného, a dovedl se měřítky, jež vytyčil, posuzovat kriticky. Proti židům bylo obráceno ještě jeho takřkajíc předposlední vyjádření, ale v posledních slovech již nefigurují; ta naopak vyjadřují vědomí, že i reformátorovo vlastní porozumění Bible, o které se s nimi svářel, „musí napořád zůstat fragmentární a nedokonalé“ (s. 178).

Stejně je třeba vzít vážně jakožto jeho odkaz i doporučení (byť si opět jednou formulované hyperbolicky), aby většina spisů, jež po sobě zanechal, nadále byla

čtena „*pro historia*“, nikoli jako nadčasově platné poselství, z něhož by neměla pominout „žádná literka“ (tamtéž). Iluze, že vše, co reformátor kdy řekl či napsal, by mělo být aplikovatelné do téměř libovolné současné situace, vytrženo z kontextů situace původní i celkového poselství, v průběhu dějin opakovaně prokazovala svou nebezpečnost, ale není možné považovat ji za opravdovou věrnost vůči jeho odkazu budoucím dobám. Ovšem podobně málo je možné to, co se z jeho odkazu pro dnešek nehodí, prostě škrtnout, bez dalšího poučení, stejně jako vymazat z paměti celou ústřední postavu své doby, jakou Luther byl.

Tento poctivý přístup, spojený s Kaufmannovou schopností představit složitou látku diferencovaně a přece srozumitelně, přináší vyproštění z falešných alternativ a účinek, který recensenti vesměs chválí jako skutečně napomáhající novému porozumění, ne-li vysloveně terapeutický. Specialisovanější posuzovatelé ovšem příležitostně vyslovují jisté politování, že ho při mimořádné vyváženosti celkového obrazu přece jen bylo dosaženo za cenu jistého krácení v jednotlivostech, o nichž by se jistě dalo říci i víc – ať již jde o detailnější data či vysvětlivky nebo některé další perspektivy, z nichž lze na ten či onen předmět pohlédnout.

Koncisnost výkladu zkrátka není výhodou v každém ohledu. Historik bude postrádat jmenovitě poznámkový aparát, třebaže je alespoň částečně nahrazen soupisem citovaných pramenů a v zásadě i dostatečně vydatným seznamem literatury. Ale odpomoc se v tomto případě nehledá obtížně. Jako doplněk k „Lutherovým židům“ poslouží především „Lutherovy „židovské spisy“: Příspěvek k jejich historické kontextualisaci“, což je starší dílo téhož autora, s obdobnou strukturou, avšak zřetelně analytičtějšího rázu a odbornějšího vnějšího ustrojení.⁴ Nicméně jakkoliv jeho studium může poznatky, prostředkované pozdějším synthetickým přehledem, v některých ohledech prohloubit, *Lutherovy židovské spisy* se nabízejí stejně tak užitečně jako uvedení do problematiky i jako její shrnutí.

4 T. KAUFMANN, *Luthers Judenschriften. Ein Beitrag zu ihrer historischen Kontextualisierung*, Tübingen 2011.